

UOT 528.81

L.İ.Hüseynova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
lale_huseynova_1986@mail.ru

SİYƏZƏN-SUMQAYIT MASSIVİNDƏ SUVARILAN TORPAQLARIN ŞORANLAŞMASI VƏ ONA QARŞI KOMPLEKS MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

Açar sözlər: *şoranlaşma, torpaq örtüyü, meliorasiya, suvarma, kollektor-drenaj sistemi*

Məqalədə Siyəzən-Sumqayıt massivin suvarılan torpaqlarının şoranlaşması problemlərindən və bununla bağlı kompleks mübarizə tədbirlərindən bəhs edilir. Bildirilib ki, bütün dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də təbii landşaft komplekslərinin və torpaq örtüyünün mühafizəsi aktualdır. Məlum olub ki, tədqiq olunan massivin şoranlaşması mühüm problemdir və onun əmələ gəlməsində Xəzər dənizinin təsiri əsas amillərdəndir. Məqalədə şoranlaşmanın səbəbləri ilə yanaşı, ona qarşı kompleks mübarizə tədbirləri də ətraflı təhlil edilir.

Л.И.Гусейнова

ЗАСОЛЕНИЕ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ СИЯЗАНЬ-СУМГАЙТСКОГО МАССИВА И КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ

Ключевые слова: *засоление, почвенный покров, мелиорация, орошение, коллекторно-дренажная система*

В статье рассматриваются, проблемы засоления орошаемых земель Сиязань-Сумгайтского массива и комплексные меры борьбы с ним. Отмечено, что охрана природно-ландшафтных комплексов и почвенного покрова актуальна в нашей стране, как и во всем мире. Выявлено, что засоление исследуемого массива является важной проблемой, а влияние Каспийского моря является одним из основных факторов в ее формирование. В статье, наряду с причинами засоления, подробно проанализированы комплексные меры борьбы с ним.

**SALTINATION OF IRRIGATED LANDS OF THE SIYAZAN-SUMGAYIT
MASSIF AND INTEGRATED MEASURES TO COMBAT IT**

Keywords: *salinization, soil cover, melioration, irrigation, collector-drainage system*

The article deals with the problems of salinization of irrigated lands of the Siyazan-Sumgait massif and comprehensive measures to combat it. It was noted that the protection of natural landscape complexes and soil cover is relevant in our country, as well as throughout the world. It was revealed that the salinization of the studied massif is an important problem, and the influence of the Caspian Sea is one of the main factors in its formation. In the article, along with the causes of salinization, complex measures to combat it are analyzed in detail.

Qloballaşmanın sürətlə getdiyi bir dövrdə, sənayenin geniş miqyasda inkişafı və kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsi ekosistemlərin əsas komponenti olan torpaq örtüyü və onun münbitliyinin qorunması dünya ölkələri kimi ölkəmizdə də prioritet məsələ kimi diqqət mərkəzindədir. Hazırkı dövrdə iqlim dəyişiklikləri, atmosfer və su hövzələrinin çirklənməsi, arıdlaşma, səhralaşma, şoranlaşma, biomüxtəlifliyin tükənməsi bütün bəşəriyyət üçün ekoloji problemlər yaradır. Dünyada bu ekoloji problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə beynəlxalq konvensiyalar, normativ aktlar və digər hüquqi sənədlər qəbul olunmuşdur ki, respublikamız da bunların bir çoxunun üzvüdür.

Təbii landşaft komplekslərinin və torpaq örtüyünün qorunması bütün dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, son əsrdə ölkəmizdə yaşayış məntəqələrinin sürətlə genişlənməsi, torpaq ehtiyatlarının intensiv şəkildə məhəmələnməsi, kollektor-drenaj şəbəkəsinin salınması kimi tədbirlər torpaq örtüyünün və onun münbitliyinin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Torpaqların eroziyası, şoranlaşma və şorakətləşməsi və başqa neqativ proseslər artmışdır.

Qeyd etməliyik ki, respublikamızın bütün regionlarında torpaqların bu və ya digər dərəcədə problemləri mövcuddur. Tədqiq olunan Siyazan-Sumqayıt arasındakı suvarılan torpaqlarda müşahidə olunan şorlaşma mühüm bir problem kimi diqqəti cəlb edir. Ərazidə ilkin olaraq şoranlaşmanın yaranmasında əsas amil kimi Xəzər dənizinin təsiri göstərilir. Şorlaşma prosesi ərazi üzrə həm şimaldan cənub istiqamətə doğru, həm də dənizdən uzaqlaşdıqca (Siyazan-Sumqayıt massivində) artır.

Siyazan-Sumqayıt massivi və ondan şimala olan ərazidə yeni suvarılan torpaqlar Taxtakörpü-Ceyranbatan kanalı ilə Xəzər dənizi arasında geniş ərazini əhatə edir. Şabran rayonu üzrə yeni suvarılan sahələr 13861.4 ha, Siyazan

rayonu üzrə ümumi 121367 ha, o cümlədən yeni suvarılan sahə 6971.9 ha, Xızı rayonunda 7 min ha təşkil edir.

Tədqiqat rayonunda Bakı-Rastov dəmir yolunun sol tərəfləri relyef baxımından mikro çökək sahələrdən ibarət olduğundan duzlaşmaya məruz qalmışdır. Lakin dağətəyi ərazidə meyilliyin mövcud olması nəticəsində torpaqlar şoranlaşmır və zəif minerallamış qrunut sularına malik olur. Ərazidə uzun illər antropogen təsir zəif olmuşdur. Lakin son illər suvarma sisteminin düzgün qurulması və geniş ərazini əhatə etməsi nəticəsində əhalinin məskunlaşması sürətlənmişdir. Müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən Dövlət Proqramlarında qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətlənən quruculuq işlərinin tərkib hissəsi kimi tədqiq olunan ərazidə əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün təsərrüfat-təşkilatı tədbirlərin həyata keçirilir. Bu tədbirlərin əsasını meliorativ tədbirlər təşkil edir ki, bu da, mütərəqqi və avtomatlaşdırılmış suvarma sisteminin tətbiqini, torpağın akkumulyativ horizonutunun qorunması üçün irriqasiya eroziyasının aradan qaldırılmasını əhatə edir [3, s.94].

Yeni suvarma sisteminin tətbiqi zamanı aşağıdakı qeyd olunanlar nəzərə alınmalıdır:

- su itkisinin qarşısını almaq üçün suvarma kanalları beton üzlüklə üzlənməli;
- torpaqları irriqasiya eroziyasından qorumaq üçün səth hamarlanmalı;
- torpaqlarda texniki rekultivasiya işləri görülməli;
- ərazidə landşaft-meliorativ vəziyyəti sağlamlaşdırmaq və qoruyub saxlamaq üçün yeraltı suların səviyyəsi üzərində daim monitoring təşkil olunmalı;
- kollektor-drenaj sistemini yaratmaq, torpaqları duzlardan azad etmək və kimyəvi meliorasiya tədbirlərini tətbiq etmək;
- suvarma normasına ciddi əməl etmək, şaquli drenajdan istifadə etməklə, torpaqların su-duz rejimini tarazlaşdırmaq və qrunut suların duzluluq tərkibini dəyişmək;
- aqrotexniki qaydaları yüksək səviyyədə təmin etməklə suvarma və drenaj sisteminin birgə fəaliyyətini təmin etmək;

Tədqiqat rayonu ərazisində torpaqların suvarılması Taxtakörpü-Ceyranbatan və Samur-Abşeron kanalı vasitəsilə təmin olunur. Anbardakı su hidrokarbonatlı-kalsiumlu, az miqdarda hidrokarbonatlı-natriumludur. Suda minerallıq 0.348 q/l-dən 0.672 q/l arası dəyişir [9, s.167].

Aparadığımız tədqiqatın nəticəsi kimi deyə bilərik ki, şimalda Şabran rayonu ərazisindən başlamış Şurabad, Giləzi yaşayış məntəqəsinə qədər Bakı-Quba şosse yolun sağ tərəfindən dənizə qədər təbii drenajın mövcud olması torpaqların əksər ərazidə şorlaşmasının qarşısını alır.

Yağış yağdırma üsulu ilə suvarma irriqasiya eroziyasının qarşısını alsa da, torpaqların bir çox ərazidə ağır mexaniki tərkibə malik olması suların səthdən buxarlanmasına və bitkilərin kök sisteminin lazımı səviyyədə rütubət almasına mane olur.

Suvarma zamanı normadan artıq suvarma torpağın fiziki xassələrinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də torpaqların qranulometrik tərkibini yaxşılaşdırmaq tələb olunur. Suvarma normasına düzgün əməl olunması su itkisini aradan qaldırmaqla yanaşı torpaqların meliorasiya vəziyyətinin saxlanmasına şərait yaradır.

Ərazidə apardığımız müşahidələrin təhlili və müzakirələrin nəticəsi olaraq demək olar ki, torpaqların meliorasiyası, mənimsənilməsi, əlverişli su-hava rejiminin yaradılması ərazidə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasına imkan verir.

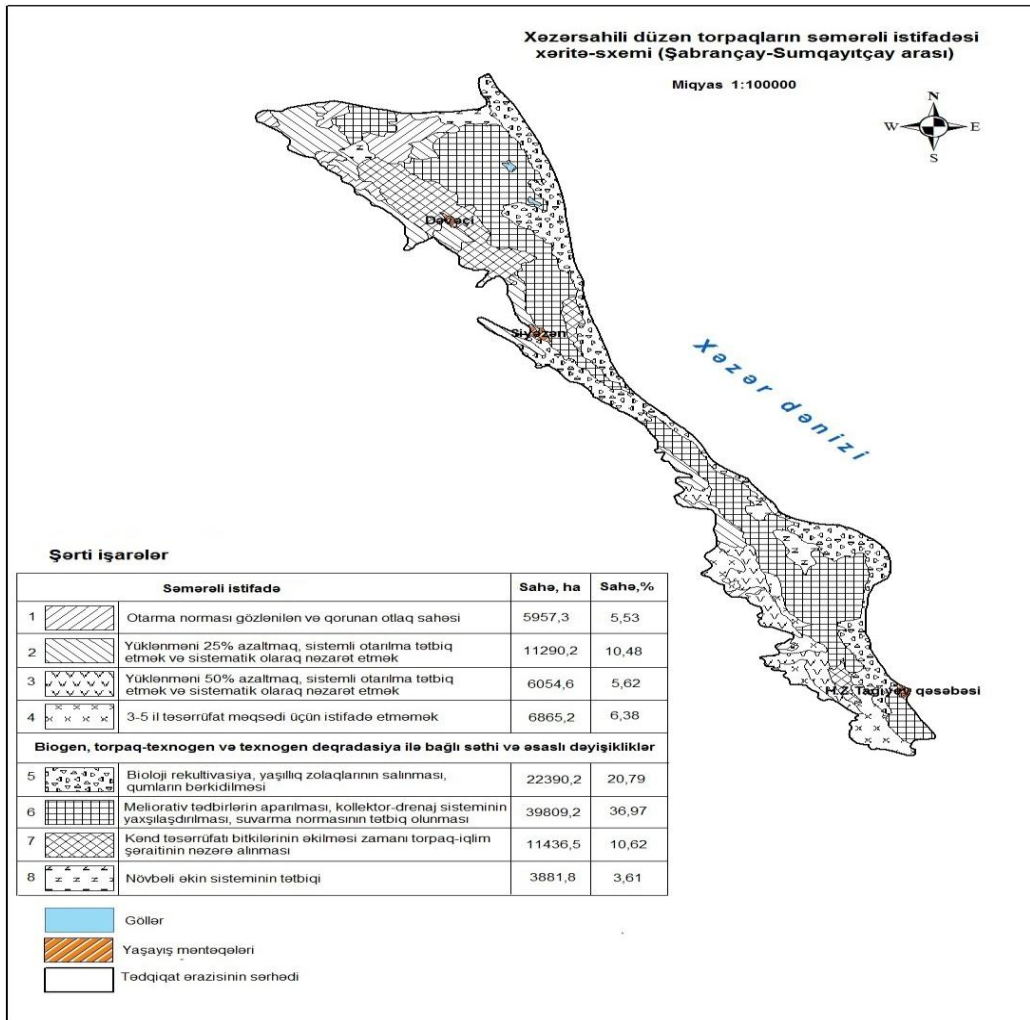
Siyəzən-Sumqayıt massivinin böyük hissəsində qrunut sularının dərinədə yerləşməsi mövcud meliorativ şəraitə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilmir. Qeyd etməliyik ki, massivin cənub hissəsində qrunut suları dərinədə yerləşdiyi halda, şimala doğru əksinə daha yuxarı (1-3 m) qalxır və mexaniki tərkibi yüngülləşdirir.

Massivin ərazisindən qərb və şimal qərb istiqamətlərdə torpaqlar çəmən boz-qəhvəyi (şabalıd) və adi boz-qəhvəyi (şabalıd) torpaqlarla əvəz olunur. Bu torpaqlar şorlaşmamışdır. Siyəzən-Sumqayıt massivinin şərq hissəsində relyefin mikro çökəkliklərində torpaqlar ləkələr şəklində müxtəlif dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmışdır. Bu torpaqların qranulometrik tərkibləri ağır gilli və gillidir.

Hazırda Respublikamızın regionlarında iri kənd təsərrüfatı istiqamətli layihələr həyata keçirilir. Bu layihələrin tərkib hissəsi kimi torpaqların səhrələşməsinin qarşısının alınması ilə yanaşı, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı məsələsi də diqqət mərkəzindədir. Bu məqsədlə aqrotexniki tədbirlərə ciddi əməl olunmalı, torpaqların şorlaşma dərəcəsi nəzərə alınmaqla, növbəli əkin sistemi tətbiq edilməli, dərin şum qatı aparılmalı, suvarma texnika və texnologiyasına əməl olunmalı, kollektor-drenaj şəbəkəsi yüksək keyfiyyətlə tikilməlidir.

Müəyyən olunmuşdur ki, növbəli əkin sistemində çoxillik ot bitkilərinin tətbiqi torpağın strukturunun yaxşılaşdırılmasına, kök sisteminin inkişaf etməsi torpağın məhsuldarlığının çoxalmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Bütün bu tədbirlər sistemi kompleks halda tətbiq edilməsi torpaqlardan səmərəli istifadə edilməsinə, neqativ istiqamətdə torpaq transformasiya prosesinin qarşısının alınmasına və səhrələşmənin aradan qalxmasına səbəb olur. Apardığımız tədqiqatın nəticəsi kimi ərazidə torpaqlardan səmərəli istifadə xəritə-sxemi tərtib edilmişdir (Xəritə).

Siyazan-Sumqayıt arası ərazidə formalaşan yarımsəhra tipli çəmən-boz, boz-qonur, boz, takırabənzər torpaqlarda suvarma sisteminin tətbiqi ilə bərabər, kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməli, növbəli əkin sistemilə yanaşı, ərazi üçün xarakter olan məhsuldar və davamlı sortlar əkilməli, aqrotekniki tədbirlərin yüksək səviyyədə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Абдуев М.Р. Солевой режим орошаемых почв подгорных равнин Азербайджана // Проблемы генезиса мелиорации орошаемых почв. Москва: - 1973, - с. 95-101.

2. *Budaqov B.Ə. Azərbaycan təbiəti /B.Ə.Budaqov. - Bakı: Maarif, - 1988, 202 s.*
3. Волобуев В.Р. Засоление почв в Азербайджане в естественно историческом и мелиоративном освещении / В.Р. Волобуев. Баку: АН Азерб. ССР, - 1948, - 94 с.
4. *Азизов К.З. Водно-солевой баланс ключевого участка Свлянской степи / К.З.Азизов. Баку: Элм, - 1972, - 26 с.*
5. *Ахундов А. Мелиорация и сельскохозяйственное освоение засоленных земель Ширванской степи / А.Ахундов. Баку: Азернешр, - 1965, - 123 с.*
6. *Бехбудов А.К. Экспериментальные основы проведения мелиорации засоленных земель Кура-Араксинской / А.К.Бехбудов. Баку: Аз.гос., - 1977, - 77 с.*
7. *Захаров С.А. Почвы Кура-Араксинского бассейна как объект водной мелиорации // Матер, к общей схеме использо. водных ресурсов Кура-Аракс. Бассейна. Баку: - 1936. Вып 3, - с. 13-21.*
8. *Микаилов Н.К. Природно-географические особенности и экологические условия засоления почв Кура-Араксинской низменности, проблемы мелиорации и оценка их плодородия / Микаилов Н.К. Баку: Озан, - 2000, - 375 с.*
9. *Волобуев В.Р. Генетические формы засоления почв Кура-Араксинской низменности АН Азерб. ССР / В.Р. Волобуев. Баку: -1965, - 247 с.*
10. *Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması ilə əlaqədar Şabran, Siyəzən və Xızı rayonlarının ərazisində mövcud suvarılan torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması. AMSTASC, - 2015, - 167 s.*

Redaksiyaya daxil olub 04.05.2022